

В. В. Заблоцький,
к.політ.н, докторант
кафедри політології та філософії ХарРІ НАДУ, м. Харків

ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ФЕНОМЕНУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Досліджено політико-філософські рефлексії феномену української державності кінця IX – початку XX ст. як базового підґрунтя сучасних процесів демократичного державотворення в Україні.

Ключові слова: державно-управлінська думка, державність.

Державотворчі процеси в країнах Європи спиралися на багатовікові державницькі ідеї і прагнення європейських народів, тривалу боротьбу народів та політичних еліт за здобуття права на самостійне і незалежне улаштування власного суспільного буття. Деяко інакшою була картина для українців, народна пам'ять яких фактично втратила нерозривність зв'язку з прадавньою колискою – Київською Руссю, а нового загальнозрозумілого й бажаного образу-симулякру омріяної прийдешньої держави так і не виробила. Цим зумовлюється *актуальність дослідження* проблематики феномену державності на українських теренах, зокрема щодо з'ясування його тотожностей та відмінностей від основних засад і принципів розвитку провідних європейських держав. Один з найавторитетніших істориків XIX ст. В. Ключевський (1841 – 1911) зазначав, що «середньовічна європейська держава була федерацією суспільних прошарків, союзом декількох державних прошарків, який утримується на такому ж договорі, яким визначаються взаємні відносини союзних держав. Народне представництво слугувало найбільш звичним засобом установаження і підтримання союзного *modus vivendi* (згода сторін співіснувати з різними поглядами на певний об'єкт незгоди) в такій державі. Тому міцність політичних гарантій, точна визначеність конституційних догматів і обрядів як мета і невтомні політичні претензії, строга, непоступлива

опозиційна дисципліна як засіб є найбільш характерними рисами західноєвропейського представництва» [6, с. 7].

Очевидним є наявність тісного зв'язку визначеної теми із науковими та практичними завданнями, які сьогодні постають перед вітчизняною наукою з державного управління. Оптимальна модель державотворення на сучасному етапі має корелюватися з національною ментальністю, генетичним кодом державності народу та враховувати при цьому кращі здобутки інших демократичних країн. На нашу думку, досить продуктивним методом у дослідженні особливостей державотворчої традиції на українських теренах є метод рефлексії (від лат. *reflexio* – повернення назад), який є орієнтованим на критику та осмислення загалу теоретичного знання про ті моделі державних утворень, які не тільки існували на території сучасної України, але й існування яких передувало та надавало наступні поштовхи до переходу на наступний щабель історичного розвитку.

Аналіз наукових праць і досліджень вказує на існування об'єктивних і суб'єктивних факторів, які призводять до різночитань та неузгодженостей у дослідженнях політико-філософської рефлексії феномену державності на українських теренах. Ці проблеми розглядаються такими сучасними українськими дослідниками як В. Бульба, В. Кремень, В. Крисаченко, Ю. Мірошніченко, В. Нікітін, В. Смолій, В. Солдатенко, О. Федюшин та ін.

Наявність невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття, пов'язується з необхідністю з'ясування специфіки розуміння узагальненого щодо них поняття – трансформації парадигми вітчизняного державотворення через призму історії державних формувань, які виникали на українських теренах. Зважаючи на те, що цей термін має досить широке трактування, однак нам необхідно зосередитися лише на принципових аспектах, які мають особливе значення для пострадянського розвитку України. У цьому контексті важливе значення набуває застереження проти спрощеного розуміння цього процесу –

трансформацій суспільства лише як «тимчасових явищ перехідного періоду». Відтак, *метою статті* є розкриття політико-філософської рефлексії феномену української державності кінця IX – початку XX ст. як базового підґрунтя сучасних процесів демократичного державотворення в Україні.

Наприкінці XX ст. в умовах зростання сили та масштабів національних рухів на території Східної Європи й послаблення економічного, політичного та військового впливу Радянського Союзу спостерігалось переформатування не тільки геополітичної картини світу, але й здійснювались пошуки нових історичних концепцій розвитку держав Східної Європи. Розуміння та сприйняття політично і економічно активних суспільних прошарків цих концепцій визначало не тільки рівень активності і гостроту боротьби за незалежність, а й успішність розвитку держав після її здобуття.

Практично з 70-х рр. XX ст. на Заході, а з 90-х рр. – у постсоціалістичних країнах відбувалися процеси інтенсивного переходу до суспільства нового типу, які характеризувалися зміною як матеріальних так і духовних основ розвитку сучасної людської цивілізації. Утворення у 1991 р. незалежної Української держави не супроводжувалось якимись глобальними військовими конфліктами. Зокрема з нагоди двадцятирічного ювілею незалежності директор Українського інституту національної пам'яті, академік І. Юхновський у статті «Декларації про Незалежність України – процес національного самовизначення» зазначав, що «на початку 90-х ми мали не вибух, а загальнонаціональне самоусвідомлення. Союз РСР прямував до розпаду. Планова система управління в повністю знаціоналізованому господарстві давала збої. Відсутність конкуренції у виробництві і у продажу не стимулювала зростання якості продукції. СРСР ставав все більш відсталою державою. З іншого боку, земля України постійно народжує українців. Так є на землі. На землі Польщі родяться поляки, на землі Німеччини – німці і т.д. Українська республіка виникає як результат самовизначення української нації [4, с. 37-38].

Очевидно, що до початку XX ст. концептуальне вирішення українського питання, тобто права «жити по своїй волі на свої землі мало докорінно змінити баланс сил не лише о межах Росії та Австро-Угорщини, а й у Європі загалом» [5], залишалися досить примарними. Водночас, потрібно зазначити, що за надзвичайно короткий історичний період з 1917 по 1921 рр. на хвилях революційних подій, які охопили практично всю територію Східної Європи, а також низку країн Західної Європи на території України було утворено декілька державних формувань, які, маючи практично всі атрибути класичної держави, зокрема визнання іншими державами, боєздатну армію, високоосвічених керівників, серед яких було і багато науковців, в результаті низки прорахунків та неузгоджених дій врешті втрачали основний атрибут – суверенітет.

Здобутки західноєвропейської суспільно-політичної наукової думки кінця XIX – початку XX ст., на яких, зокрема, формувалися ідеї самостійності та безперервності українського історичного державотворчого процесу, геополітична ситуація на Європейській арені, були об'єднані у зацікавленості однієї з воюючих сторін – кайзерівської Німеччині (нім. – Deutsches Kaiserreich) в утворенні низки буферних держав, в тому числі й України задля руйнації Російської імперії. З цієї позиції досить цікавим є думки викладені у меморандумі глави політичного департаменту кайзерівського генерального штабу генерала Пауля фон Бартенвеффера, який напередодні жовтневого перевороту (1917 р.) у Росії зазначив, що «тільки після утворення незалежної України можна сподіватись на встановлення постійного миру на Балканах. Тільки тоді балканські народи звільняться від інтриг російського покровителя, і тільки тоді буде забезпечена їх незалежність» [11, с. 69–70]. Зазначимо, що саме під час укладення у 1918 р. «сепаратного» Брестського миру Україна виступала як офіційна незалежна і нейтральна держава.

Об'єднання етнічних українських земель в результаті української революції 1917 – 1921 рр., консолідація національної еліти, на фоні спровокованої Першою світовою війною інтелектуальної та духовної кризи,

навколо ідеї утворення національної держави, ствердження національної ідентичності стало вагомими передумовами для формування так званого державницького напрямку в українській історіографії, одним з авторів якого вважають В. Липинського. До цього напрямку належали також такі відомі історики як Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, Д. Олянич та ін.

Так, В. Липинський виокремив 8 чинників, за яких може утворитись «Держава Українська»:

1. Коли боротися за Державу Українську захоче сильніша – краще зорганізована і більш між собою солідарна – частина тієї старої правлячої верстви, що до того часу правила Україною від імені і при допомозі метрополії. Без цього Україна від метрополії не відділиться і останеться колонією.

2. Коли цю сепаратистичну частину місцевої старої правлячої верстви піддержити всім своїм впливом на народ українська інтелігенція.

3. Коли завдяки цій піддержці інтелігенції настане сполучення в одну нову українську провідну верству старих українських панів з тими новими активними провідниками, які виділятимуться з народних мас.

4. Коли витворена зі старих і нових панів нова українська провідна верства прийме такий метод організації, що виховає в ній благородство і лицарство. Без виховання в собі прикмет лицарських, українство останеться на віки такою мішаниною хамства і рабства, яка до ніякої організованої акції, а значить і до здобуття Держави Української, не буде здатна.

5. Коли нова українська провідна верства потрапить в безмірно тяжкій боротьбі за свою владу на своїй землі заховати єдність і побороти первородні гріхи українства: анархію і зрадництво. Без цього, при першій трудності, вона кинеться на сама на себе і знищить себе у внутрішній боротьбі.

6. Коли об'єднана і солідарна нова провідна українська верства потрапить власними руками – не кличучи собі на поміч ані Москву ані Варшаву.

7. Коли нова українська провідна верства потрафить скласти відносини між державою і громадянством – тими, хто править і тими, ким правлять – так, щоб уникнути:

- а) анархії і хамства від переваги громадянства над державою;
- б) застою і рабства від необмеженої влади держави над громадянством.

8. Коли нова українська провідна верства потрафить вивести Україну з її трагічного положення між Польщею і Москвою так, щоб, одділяючись від Варшави, не утонувати в Москві, а одділяючись від Москви, не утонувати у Польщі» [2, с. 136-138].

Відомий політичний та громадський діяч Микола Міхновський (1873 – 1924) на початку ХХ ст. обстоював ідею повної самостійності України та одним з перших передбачав як найкращий варіант її незалежність з організацією влади за принципом її поділу між трьома гілками влади: двопалатний законодавчий орган (Рада Представників та Сенат), виконавча влада на чолі з Президентом Всеукраїнської спілки та судова влада, яка мала б складатися із судів першої, другої інстанції та касаційного суду [7, с. 170-171]. У його політичному документі «Самостійна Україна» (1900 р.) проголошувався примат єдиної, неподільної, вільної, самостійної України від Карпат до Кавказу [10, с. 63].

Наш сучасник Ю. Мірошніченко зазначає, що політикум України у ті часи розділився на дві протитечії: буржуазну та народницьку, яка в свою чергу поділилася на три ворогуючі групи: помірно-консервативні, радикально-націоналістичні та радикально-соціалістичні [8, с. 187]. Зокрема, один з політичних та військових лідерів Української Народної Республіки С. Петлюра розглядав «дворянство, як клас великих земельних власників, увесь час вороже стоїть до визвольного руху і виключає з свого кола тих дворян, що йдуть за людьми, або ж ці кращі дворяни самі тікають від своєї братії і пристають до прихильників «подлої черні» [9, с. 75-76].

Практично півсторіччя по тому, один з найбільш одіозних ідеологів та очільників національного антирадянського руху в середині ХХ сторіччя

С. Бандера у праці «Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс» зазначав, що «сам факт невинного нашим становищем пристосування нашого політичного змісту й обличчя до смаку сторонніх сил підкошує процес внутрішнього росту, довір'я у власні сили, цінення власних вартостей та основну нашу засаду – будувати визволення тільки на власній боротьбі» [1, с. 156]. Завдання національного руху С. Бандера визначав в тому, що «загальне гасло «свобода – народам, свобода людині» йде разом із цілком конкретними: «за Самостійну Соборну Українську Державу», «за повне знищення більшовизму, комунізму й усякого російського імперіалізму», «за розвалення СРСР і за самостійні національні держави на його місці» [1, с. 160].

Таким чином на українську державницьку думку суттєво вдавнив взаємозв'язок між ідеєю щодо необхідності «знищення російського імперіалізму» та утворення низки незалежних держав, котрий досить чітко прослідковується у воєнних доктринах, так званих Центральних держав (насамперед кайзерівської Німеччини) з часів Першої світової війни, причому варто зазначити, що одна з головних ролей в цьому процесі відводилась саме Україні. Але на відміну від інших європейських народів це процес значно ускладнювався тим, що український народ, його землі були поділені і на зламі ХІХ–ХХ ст. становили три досить відмінні групи: підросійська Наддніпрянська Україна, південно-західні Галичина та Буковина, південно-західне Закарпаття. Згадані реалії вносили суттєві корективи як у постановку національного питання, бачення перспектив його вирішення (місцеве самоврядування, національно-територіальна автономія, обмежений державний суверенітет), так і у методи забезпечення і відстоювання національних інтересів [10, с. 54].

Американський політолог українського походження, професор Нью-Йоркського Університету О. Федішин (англ. Oleh S. Fedyshyn, 1928 – 2006) у праці «Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917 – 1918» зазначав, що «на початку Першої світової війни мало хто знав про існування

української нації, а самі українці у переважній більшості тільки починали роздумувати про незалежність і відділення від Росії, їх обрані лідери в особі Центральної Ради, яка засідала у Києві, у січні 1918 року проголосила Україну незалежною державою. Всього через місяць – у лютому, намагаючись зберегти незалежність, Рада заключила сепаратний мир з Німеччиною, перешкодивши, таким чином, встановлення контролю більшовиків над територією країни. І якби українцям вдалося зберегти незалежність після Першої світової війни європейська історія склалася б зовсім інакше, а Україна зі своїми колосальними природними ресурсами, розвиненою промисловістю та сільським господарством, населенням, досить освіченим для реалізації цих переваг, природно могла б перетворитися на одну з ведучих європейських країн» [11, с. 12].

Водночас, не можна ігнорувати той реальний історичний факт, що замість підданства російському імперіалізму з укладенням Брест-Литовського миру та фактичної окупації німецькими і австро-угорськими військами та Україна, яку представляла Центральна Рада, стала сателітом іншої імперії. Однак й не можна стверджувати, що це сталося виключно з причини укладення цього миру та подальшої легітимізації «прогерманського» уряду під проводом монархічно настроєного гетьмана П. Скоропадського (1873 – 1945), який 29 квітня 1918 р. шляхом військового перевороту захопив владу в Києві та проголосив про утворення «Української Держави».

Загалом, аналізуючи причини занепаду монархічної моделі «гетьманської» держави, потрібно зазначити, що хоча їй і вдалося здобути міжнародне (хоча і не повне) визнання серед країн, що перебували у військовому союзі з Німеччиною, але не вдалося отримати підтримку власного народу, насамперед селянства, яке на той час складало домінуючий прошарок населення. Не в останню чергу причини краху ідеї самостійної України криються саме в історичних особливостях ідеї українського державотворення,

для якого є принципово неприйнятною саме монархічна модель державного управління.

Водночас варто погодитись з тим фактом, що унаслідок Лютневої революції в Росії 1917 р., та з урахуванням протистояння між двома ворогуючими імперіями, між якими лежали українські території, перед українським суспільством відкрилися небачені до того можливості. Ті, хто вважався науковою, літературною, філософською елітою української нації отримали реальну можливість реалізувати свої теоретичні концепції щодо побудови незалежної країни на практиці. Загальновідомим є той факт, що М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра тощо навіть після утворення Української Центральної Ради не розглядали Україну як незалежну державу. Максимум їх погляд простягався до кордонів її автономії у складі «російської демократії». Декому як С. Петлюрі (1879 – 1926), П. Скоропадському (1873 – 1945) знадобилося до десяти років, щоб «дозріти» до рівня національного державного діяча. Інші, як В. Винниченко (1880 – 1951) виявили свою неспроможність бути політичним лідером, виконувати конструктивну роль будівничого національної держави, доклавши натомість значних зусиль, щоб українську історію не можна було читати без брому. Були й такі, що мали власну програму національного відродження, але опинилися в ізоляції – на становищі «волаючого в пустелі» – М. Міхновський (1873 – 1924)» [10, с. 14].

М. Грушевський у праці «Якої автономії хоче Україна?» дає визначення поняттю «автономія», як грецькому слову, яке «по нашому-б сказати само-законність (авто-номія, номос-закон), се значить право жити по своїм законам, самим собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою владою. Автономія, котра наближається до такої повної самостійності якоїсь області, називають ся широкою політичною автономією. Се автономія в справжнім значінню сього слова й, коли говорить ся просто про автономію без усяких додатків і пояснень до сього слова, розуміється саме таку широку політичну автономію, що більше менше наближається до державної самостійності. Та се

слово уживається часто не тільки в такій значінні, але говорять про обмежену автономію, про автономію культурну, а не політичну, навіть про автономію деяких верств і громад. Тому щоб не було сумніву, про яку саме автономію говориться, і додаються такі слова, як широка політична автономія. Вони підкреслюють і пояснюють, що тут іде мова про найширші права країни самій порядкувати свої справи й рішати про себе, хоч і не маючи державної незалежності та входячи в склад іншої держави» [3].

Заради справедливості треба відзначити, що у першій половині ХХ ст. більшість лідерів західних держав не розглядали Україну як незалежного і корисного актора на політичній арені. Але 16 листопада 1918 р. Головний Отаман Армії Української Народної Республіки С. Петлюра (1879 – 1925) оголосив, що «найголовнішим ворогом Українських селян і робітників є зрадник Української держави, б. гетьман Скоропадський і його міністри, що разом з ним залили кров'ю всю Україну. Во ім'я свободи, рівності і братерства, во ім'я народоправства і САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ, во ім'я того, що селяни на Україні одержали нарешті обліту їхнім потом та кров'ю землю, а робітники увільнились від експлуатації і одержали належне їм право в державі, кличемо всіх брати зброю в руки, знищити дощенту гетьманський безлад і його насильства, а завести на нашій Рідній Землі той лад, якого хоче наш народ і Правительство Української Народної Республіки» [9, с. 203-204].

У 1906 р. Симон Петлюра із сумом зазначав «пригадаймо часи Гетьманщини і ті утиски, які робило малоросійське дворянство «посполитим». Пригадаймо часи Катерини II, коли «молоросійськіє» депутати від дворянства в знаменитій комісії 1767 року, а ні одним словом не обмовились, ні в своїх «наказах», ні в своїх заявах про долю робочих людей, обстоюючи лише права «шляхетства, горожан та козацтва» [9, с. 75]. Тому постає цілком логічне питання: чому на хвилі цих подій ідеї українського державотворення, не вдалося досягти широкої народної підтримки?

Уже згадуваний нами В. Липинський, аналізуючи причини невдачі української революції зазначав, що більшовицька революція тримається лише тому, що вона спирається на традицію: більшовики мають за собою десятки літ державного і національного думання; переворот був підготовлений – не тільки соціальною, а і національно-державною працею російської інтелігенції» [2, с. 303]. Перемога більшовиків у громадянській війні визначила формування в Україні всіх сфер суспільного життя за казуїстичною формулою: «соціальне за змістом і національне за формою». Водночас Україна стала чітко визначеним національним та територіальним цілим з власною столицею (в 1919 – 1934 рр. – Харків; з 1934 р. – Київ) і урядом, що мав обмежені, але певні повноваження [7, с. 183].

Д. Донцов зазначав, що «коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духовного, економічного і політичного нації. Без такої ідеї ми все ще залишаємось нацією уярмленою, провінцією, народом, що житиме роздвоєною душею, не в стані витворити збірної волі; народом «конвульсійних вибухів», народом без пафосу, сателітом сильніших; парією, верствою, навіть у себе вдома невідомим не лише політичним, але й духовним і соціальним, нацією з «анархією доктрин» і з «ослабленим волі» ... Такою ідеєю може стати в нас не всесвітня, ані соціальна, лише тільки національна ідея» [5, с. 216].

Таким чином, на основі аналізу і спостереження за трансформаціями політико-філософської рефлексії ідеї державності на українських теренах, а також їх впливу на процеси формування моделей вітчизняного державотворення можна зробити *певні висновки* щодо можливості існування певної моделі держави, наближеної до ідеалу українського державотворення, яку некоректно було б розглядати відірвано та ізольовано як від проблем сучасного державного будівництва, так і висновків, здійснених у результаті досліджень історії українського суспільства. Загалом основи українського

державотворення є своєрідною естафетою, яка передається поколіннями та формує ідею про національну державу.

Очевидно, що процеси занепаду державних формувань на українських теренах також мають ряд тотожних причин. Зокрема це стосується самої сутності національної держави, яка за своєю природою є перш за все органічним поєднанням двох антагоністів – державної влади та підпорядкування: дух вільного козацтва як особливого етносу, який є каталізатором національно-визвольних рухів в певні моменти стає суттєвою перепорою для інституціоналізації та розвитку національної держави. Адже тільки тоді у суспільстві може встановитися порядок, коли в ньому буде досягнуто згоду щодо встановлення легітимної системи державної влади, яка буде здатна ухвалювати рішення, обов'язкові до виконання, та забезпечувати функції контролю і примусу щодо їх виконання. Відсутність такої системи влади призводить до панування безладу, дисгармонії та хаосу.

Перспективи для проведення подальшого дослідження полягають у необхідності зміни парадигми політико-філософського виміру основних категорій та природної сутності моделі ідеальної держави, притаманній для українського суспільства, що вимагає від сучасної науки з державного управління більш детального і, можливо, більш прискіпливого, дослідження, конкретно-історичної оцінки, особливо у світлі розбудови та впровадження нових засад Української держави.

Список використаних джерел

1. *Бандера С.* Перспективи Української Революції / С. Бандера : [репринтне вид.]. – Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 1998. – 656 с.
2. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга перша : [монографія]. – Вид. друге, доопр. та доп. / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К. : Темпора, 2010. – 560 с.
3. *Грушевський М.* Якої автономії і федерації хоче Україна / М. Грушевський. – Відень : Союз визволення України, 1917. – 22 с.
4. Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення : [ред. рада Асоціації народних депутатів]. – Житомир : Рута, 2010. – 868 с.
5. *Донцов Д.* Націоналізм / Д. Донцов. – Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. – 236 с.
6. *Ключевский В.* Сочинения. – Т. VIII. Исследования, рецензии, речи (1890 – 1905) / В. О. Ключевский. – М. : Изд-во соц.-экон. л-ры, 1959. – 490 с.

7. Крисаченко В. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В. Крисаченко, М. Стапико, О. Власюк та ін. [за ред. В. Крисаченка]. – К. : НІСД, 2004. – 648 с.

8. Мірошніченко Ю. Р. Русь-Україна: становлення державності : у 2 т. – Т. 2 : Русь-Україна: Становлення державності / Ю. Р. Мірошніченко, С. Л. Удовік . – К. : Ваклер, 2011. – 772 с.

9. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. / Симон Петлюра. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. VI. – 704 с.

10. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін. ; НАН України ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 536 с.

11. Федюшин О. Украинская революция. 1917 – 1918 / О. Федюшин ; [пер. с англ. Л. А. Игоревского]. – М. : ЗАО Центрополиграфия, 2007. – 334 с.

Заблоцкий В. В. Политико-философская рефлексия феномена украинской государственности конца XIX – начала XX в.

Исследованы политико-философской рефлексии феномена украинской государственности конца IX – начала XX в. как базового основания современных процессов демократического созидания государства в Украине.

Ключевые слова: государственно-управленческая мысль, государственность.

Zablotskiy V. Politiko-philosophical reflexya of phenomenon of the Ukrainian state system of end of XIX – beginnings of XX item.

The article is devoted research of political and philosophical reflection of the phenomenon of the Ukrainian state system of end IX – beginning of XX item as base subsoil of modern processes of democratic creation of the state in Ukraine.

Key words: state administrative idea, state system.